

ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОСЕСИВНИ ОТНОШЕНИЯ В СИНТАКСИСА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Илияна Кръпова

Добре известно е, че българският език притежава клитични местоимения в дателен падеж, които могат да се употребяват и с посесивна функция – в именната група, а в определени контексти и в изреченския домейн, както илюстрират примерите в (1) и (2). В настоящата работа бихме искали да покажем, че тази двойна позиционна възможност, наследена още от старобългарския синтаксис¹ е изиграла ключова роля в процеса на сливане (синкретизъм) между датива и генитива в историята на българския език.

(1) а. Прочетох новата *ти* книга = б. Прочетох *ти* новата книга;

Познавам добре характера *му* = Познавам характера *му* добре;

Забравила съм *му* адреса = Забравила съм адреса *му*;

(2) Отвърза *му* очите; Ще *ти* нарежа дървата; Подряхах *и* косите; Счупих *си* едната ръка;

Многобройните аналогични на (1) и (2) примери от съвременния език са анализирани в Чинкуе и Кръпова² от гледна точка на принципите на генеративната граматика, които позволяват типологически сравнения с цел да се изведат универсалните характеристики на структурите на по-абстрактно ниво на анализ. Съпоставките с други езици (между които и романските) показва, че (1) и (2) отразяват не една, а две различни по тип конструкции, като само първата от тях е симетрична в смисъл, че двете позиции са еднакво достъпни за посесивната клитика. В именната фраза тази позиция се заема от генитива (прототипичния изразител на посесивност), а в езиците без морфологичен

¹ Минчева, А. Развой на дателния притежателен падеж в българския език. София, 1964; Асенова, П. Балканско езикознание. Велико Търново, 2002.

² Cinque, G., I. Kravova. The two possessor constructions of Bulgarian. – In: S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph (eds.) A Linguist's Linguist. Studies in South Slavic Linguistics in honor of E. Wayles Browne. Bloomington, 2009, 123–148.

маркер за генитив – от притежателните местоимения или притежателните прилагателни (*твоята нова книга, неговия характер* и т.н.). Външната позиция в (1б) е резервирана за изразяването на посесивни функции, гранични с тези на датива.³

Конструкцията в (2) е от съвсем друг тип – тук клистиката заема задължително изреченската позиция и въпреки че посесивното отношение не се губи, то е по-скоро прагматично установимо или е имплицирано от семантичните свойства на предиката. Допустимите в този тип конструкция предикати притежават задължително **бенефактивно** или **малефактивно** значение, т.е. такава семантика, която се концептуализира като оказваща определен ефект (положителен или отрицателен) върху т.нар. *affected participant*, най-често пациент като типичен „засегнат участник“ в действието. От своя страна пациентът прехвърля този ефект и върху кодирания чрез местоименната клитика притежател заради наличното между тях посесивно отношение.⁴

³ Въпросът за конкретната позиция на посесивната клитика, която съвпада с дативната клитика само по морфологична форма, но не и по функции, няма да бъде разгледан тук. Във всеки случай смятаме, за разлика от Статева (Statava, P. Possessive Clitics and the Structure of Nominal Expressions. – *Lingua*, 2002.), че повърхнинните позиции на посесивната и на дативната (непрякообектната) клитики са съседни в линейната клитична група, но не съвпадат. В именната фраза, от друга страна, клистиката заема специална съгласувателна позиция за изразяване на посесивен падеж AgrGenP.

⁴ Наследена от гръцки и латински, а вероятно и от индоевропейски, конструкцията в (2), наречена от М. Хаспелмат *Външен посесив* (Haspelmath, M. External Possession in a European Areal Perspective. – In: Payne, D& I. Barshi (eds.) *External Possession*. Amsterdam, 1999.), има паралели в съвременните славянски, романски, германски и др. индоевропейски езици (балканските). Общите типологически черти на тази конструкция са: типът на предиката (бенефактивен или малефактивен); притежателят, кодиран чрез дативна клитика, се отнася задължително към лица (*Dativus possessivus* още в гръцкия и латинския се е свързвал само с имена на лица); притежаваният предмет принадлежи обикновено към т.нар. „неотчуждаема собственост“ (в най-типичния случай части на човешкото тяло, роднински отношения, обекти от първа необходимост). Тези семантични отношения в рамките на посесивността и техните синтактични ефекти, свързващи лицата като прототипични собственици (притежатели) и компонентите на личната сфера на човека като типични „притежания“ дават основание на Хаспелмат да определи конструк-

В статията на Чинкуе и Кръпова е предложен анализ на факторите, разграничаващи конструкциите (1)–(2) в българския⁵ и поради тази причина няма да се спирам на проблема тук. В настоящата статия ще се опитам да покажа, че макар клитичното местоимение да е маркирано с морфологичен дателен падеж, то има различни синтактични функции. В посесивната конструкция в (1) клитиката е посесивна и понеже генитивът е прототипичният изразител на посесивно отношение, можем да определим нейната **синтактична стойност** като **генитивна**, докато в бе-

циите с *Външен посесив* като част от европейски прототип. Някои примери са дадени в (i)–(ii) от Кръпова, където е очертана спецификата на балканската конструкция в сравнение с общоевропейската. Вж. Krapova, I. On the syntax of possession in the Balkan languages: the illusive nature of the External Possessive construction. – In: Kahl, Thede, Metzelin, Michael, Schaller, Helmut (eds.) *Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизми сега*. Wien, 2012 и Ницолова, Р. Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. В сборник в чест на Янко Бъчваров (под печат). (i) Он поцеловал **ей** руку (Podlesskaya, Rakhilina. External Possession, Reflexivization and Body Parts in Russian. – In: Payne, D. L., I. Barshi (eds.) *External Possession*, Amsterdam/Philadelphia, 1999, p. 512.); Teklo **nam** do kuchyně „Протече ни в кухнята“ (чешки – Fried, M. From Interest to Ownership: A constructional View of External Possessors. – In: D. Payne, I. Barshi (eds.): *External Possession*. Amsterdam, 1999, p. 479.); Slomila **mi** se čaša. „Счупи ми се чашата/Чашата ми се счупи“ (сръбски – Tomić, O. South Slavic clitics expressing possession. – In: S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph (eds.): *A Linguist’s Linguist. Studies in South Slavic Linguistics in honor of E. Wayles Browne*. Bloomington, 2009, p. 455.) (ii) On **lui** a coupé les cheveux „Те му/й отрязаха косата“ (френски – Kayne, R. *Syntaxe du français. Le cycle transformationnel*. Paris./French translation of *French Syntax*. Cambridge, 1975, p. 159.); El gato **le** arañó la cara „Котката ѝ одраска лицето“ (испански – Sánchez López, C. The possessive dative and the syntax of affected arguments. *Cuadernos de lingüística del I. U. I. Ortega y Gasset XIV*. 2007, p. 153. – (<http://www.ortegaygasset.edu/iuoyg/dpto/linguistica/publicaciones/c114/sanchez.pdf>); Gli hanno rotto la macchina „Счупиха му колата“ (италиански).

⁵ Напр. идиоматични или метафорични интерпретации са възможни само при бенефактивно-малефактивната конструкция, (ia), докато ограничения по отношение на дефинитността съществуват само в посесивната конструкция, но не и при бенефактивно-малефактивната, вж. различната граматичност на примерите в (ii): (i) а. Гледай си работата; Падна ми шапката! Пламна ми главата. б. Гледам работата си. Падна шапката ми, Пламна главата ми. (ii) а. *Познавам характер му vs. Счупи ми се зъб (Cinque, G., I. Krapova. Op. cit.)

нефактивно-малефактивната конструкция в (2) **синтактичната стойност** на клитиката е **дативна**, понеже изразява роля, която можем да определим като бенефициент. Тази функция е близка до централната за датива (получател/реципиент) и е анализирана от Хайне и Кутева като производна от нея по пътя на семантичната екстензия – процес, чрез който полисемантичните категории разширяват функциите си в нови синтактични контексти⁶:

(3) Цел/Посока – Реципиент – Бенефициент

Според семантичната карта на дативните функции, предложена от Хаспелмат дативът (както вероятно и всеки друг падеж) е полисемичен, но връзките между отделните значения, както и етапите в процеса на тяхната граматикализация, са универсални.⁷ Дълбоката семантична връзка между реципиентите и бенефициентите, основаваща се на общия им признак (*+sentient affected entity*), т.е. лице, засегнато по някакъв начин от действието или в чийто интерес или вреда се върши действието, намира отражение и върху сходните средства, обикновено използвани от езиците за кодиране на тези две функции: с морфологичен афикс, клитика или с предложна фраза.

В българския език (вж. примерите в (4) реципиентът може да се изрази както с дателна клитика, така и с предложна (*на*) фраза, но дистрибуцията на тези две средства е асиметрична: клитиката не може да изразява цел или посока (вж. неграматичния пример в (4 а.)⁸, докато *на*-фразата не може да изразява бенефициент.⁹ Тази функция може да се поеме само от клитиката

⁶ Heine, B., T. Kuteva. Language contact and grammatical change. Cambridge, 2005.

⁷ Haspelmath, M. The geometry of Grammatical meaning. Semantic maps and cross-linguistic comparison. – In: M. Tomasello, ed. *The new Psychology of Language. Cognitive and Structural Approaches to Language Studies*. London, 2003, p. 213.

⁸ С изключение на предложно употребените *върху му, настреща ми, наоколо ми*.

⁹ Ако допълнението е недефинитна именна фраза, вж. (4 в.), клитиката изразява бенефициента по отношение на партизивния обект (*дърва*), а ако фразата е дефинитна, вж. (4 г.), клитиката отново е носител на бенефициентната роля, но тук замяната с предложна фраза не може да осигури същия ефект,

(4 в, г), която допълнително може да изрази и посесивно отношение, (4 г.), а именно, че Бенефициентът се явява притежател на обекта (*дървата*):

(4) а. Отивам на разходка/Отивам на море/*Отивам на му.

б. Давам книгата на Иван – Давам му книгата.

в. Нарязах му дърва (= Нарязах дърва за Иван).

г. Нарязах му дървата (на Иван).

Конструкции, аналогични на тези в (4 в.) и (4 г.) се наблюдават често в старобългарски, както става ясно от детайлното проучване на Минчева (1964 г.), която ги нарича съответно *комодален датив* и *двойнозависим датив* заради допълнителното посесивно отношение.¹⁰ Обаче за разлика от съвременния език при отсъствието на дефинитен маркер в старобългарски е било необходимо (в двойно зависимата конструкция) притежаваното съществително да е от кръга на „неотчуждаемата собственост“, за да улесни посесивната интерпретация (вж. (5 а.) и бел. 2). Втората особеност на тези конструкции е свързана с позицията на притежателя – поне през първите етапи от развоя на писмения език клитичните местоимения, все още в процес на оформяне, са заемали позиция непосредствено преди или след името или пък между него и глагола, (5 б.). По-късно ще се върнем на обобщените словоредни модели при подредбата на клитиките.

5) а. *хоштеши ли и ревро ми испьгати да ти є и то овнажж*¹¹

б. *не бы оумрѣлъ ми братъ*¹²

Асиметрията между треголичните клитики и *на-фразите*, която видяхме в (4) по-горе при изразяването на различните да-

така че последната има само посесивно значение без оглед на позицията ѝ във или извън именната фраза.

¹⁰ *Dativus commodi/incommodi* също е можел да има притежателно значение, но е бил вид свободен датив (негов наследник в съвременния език са конструкциите в (2), за разлика от „двойнозависимия датив с притежателно значение, при който има тясна връзка едновременно с името и с глагола (и в този смисъл стои „на границата на приглаголното и приименно функциониране“. Негов паралел в съвременния език е конструкцията с външен посесив в (1 б.). – Минчева, А. Цит. съч., с. 30.

¹¹ Минчева, А. Цит. съч., с. 35.

¹² Пак там, с. 34.

тивни отношения, потвърждава междинното положение на реципиента в обобщената семантична карта на Хаспелмат.¹³ Хайне предлага хипотезата, че реципиент (и бенефактив) са когнитивно по-сложни понятия, чиито примитивни компоненти са цел (Goal) и посока (Direction).¹⁴ Вж. (3) и по-разгърнатия вариант (6). Въпреки че семантичните карти като метод не показват общото между отделните функции, в някаква степен те успяват да извлекат или поне правят опит да обобщят по-дълбоките семантични зависимости между граматичните значения. Въз основа на достатъчен брой типологически паралели Хаспелмат показва, че редът на функциите отразява не само тяхното съседство в семантичната зона, но също и относителната диахрония в граматикализирането им.¹⁵ Ако приемем, че диахронните промени са дирекционални и функциите се развиват чрез екстензия една от друга, без да е възможно „прескачане“ на пунктове, семантичната карта в (6) може да обясни факта, че в много езици маркерите за посока са разширили значението си, за да се превърнат в маркери за цел, а оттам и в маркери за Реципиент (напр. френско *à* „на“, итал. *a* „на“ < лат. *ad* „към“, „в“).

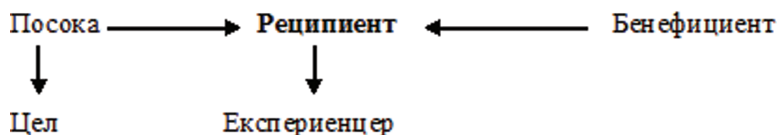
¹³ И в английски се използва един и същ предлог за изразяване на цел/посока и за реципиент – *to* (*I go to London* „Отивам в Лондон“, *I give a book to John* „Давам книга на Джон“), обаче бенефактивът използва друг предлог *for* „за“ (*I cook dinner for John* „Готвя на Джон вечеря“ – Haspelmath, M. *The geometry of Grammatical meaning...*, p. 212.). В руски и немски както реципиентът, така и бенефактивът са маркирани с дателен падеж, докато изразяването на цел/посока разчита на директивния предлог – *в* (в руски), *nach* (в немски). В езиците, които освен предложни фрази има и дативни клитики (напр. във френски *me, te, lui, nous, vous, leur*), значенията се поемат с частична автономия и от двата вида средства: френския предлог *à* се използва за изразяване на посока и реципиент, докато клитиката -- за реципиент и бенефактив. (4) а. *Je donne des livres aux enfants/Je leur donne des livres.* „Давам книги на децата/Давам им книгите“. б. *J'achete des livres pour les enfants/Je leur achète des livres.* „Купувам книги за децата/Купувам им книги“.

¹⁴ Heine, B. *Possession. Cognitive sources, forces and grammaticalization* (Cambridge Studies in Linguistics 83). Cambridge, 1997.

¹⁵ Haspelmath, M. *The geometry of Grammatical meaning...*

(6)

Предикативен притежател

За български това обяснение е много подходящо за символичната еволюция на предлога *на*. В старобългарски той е бил употребяван като директивен предлог с акузатив или с локатив, вероятно поради типичното за балканските езици неразличаване на категориите *покой* и *посока*¹⁶, но впоследствие, в контекста на аналитичните тенденции през среднобългарския период, е бил преосмислен като изразител на функцията реципиент. Както отбелязва Мирчев¹⁷, този процес личи ясно от среднобългарските паметници (Болонския псалтир, Добрейшовото евангелие), където се наблюдават редица случаи на заместване на датива във функцията му на непряко допълнение с предложна конструкция (*на* + местен или винителен падеж), както и на превеждане по същия начин на съответната гръцка конструкция с предлог *eis* + винителен. С други думи, предложната конструкция вече е имала финално, т.е. близко до дателното, или напълно еднакво с него значение.¹⁸ Едва след като се извършва граматикализацията на

¹⁶ Асенова, П. Цит. съч.

¹⁷ Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. София, 1978, с. 287.

¹⁸ „Съчетанията с *на* и винителен падеж, изразители първоначално на целия винителен падеж или на винителния падеж с директивно значение, лесно са могли да разширят своите функции и да станат изразители и на дателния падеж във всичките му значения, включително притежателното. Причината се е криела в особена семантична еволюция на предлог *на*, който, в определени случаи или се е уеднаквявал смислово с предлога *къ* или е приемал службата да изразява чисто дателно отношение“ – Мирчев, К. Цит. съч., с. 262. Вж. също Минчева, А. Цит. съч. и Ницолова, Р. Цит. съч. за ролята на предлога за образуване на нови семантични мрежи...

на-фразата, т.е. при преминаването на конструкцията в граматически изразител на дателно отношение (неп прякото допълнение), тя е била в състояние да разшири граматичната си семантика, т.е. да се десемантизира по отношение на първоначалното си директивно значение и да поеме нови функции, например изразяването на експериментер и на предикативен притежател (означени със стрелки в горната схема и илюстрирани в (7):

(7) а. *На момчето* му се струва, че всичко е красиво; *На поета* му се спи (експериментер)

б. Тази книга е *на момчето*; Това описание е *на поета* (предикативен притежател)

Възниква въпросът: Можем ли да си представим подобен диахронен сценарий за дателната клитика в процеса на преосмислянето ѝ като посесивна?¹⁹

На настоящия етап на изследването отговорът на този въпрос е по-скоро отрицателен по няколко причини: първата е, че тръгвайки от синхронното състояние, както е възприето в типологическите изследвания, забелязваме, че в съвременния български клитиката не е функционално еквивалентна на граматикализираната предложна фраза (PP), въведена от предлога *на*. Както посочихме по-горе, клитиката не може да се употреби за посока (вж. (4 а.)), нито може да функционира като предикативен притежател (*Тази книга е ми срв. Тази книга е моя).

Втората причина е, че както посочва Минчева, в старобългарски нито един от основните видове датив не биха могли да се сметнат за концептуално близки, семантично сродни или синтактично синонимни до генитивната посесивност.²⁰ Двойнозависимият датив (8 а.), приименият датив в конструкции с *вѣти* (най-често за отношение), (8 б.) и адноминалният датив (8 в.) са имали собствена, дативна, семантика, както това личи от липсата на разночетения в паметниците, а също и от факта, че във

¹⁹ Този въпрос има важни импликации за по-обстойната разработка на проблема за историческите причини, довели до синкретизма между генитива и датива в българския език.

²⁰ Минчева, А. Цит. съч., с. 66 и сл.; вж. и Граматика на старобългарския език. София, 1991.

всички случаи в гръцкия оригинал на тези форми съответства генитив.²¹

(8) а. отъддадатъ ти са грѣси²² Да ты ми просвѣтиши оумъ²³;

б. и вѣдетъ ти стѣна крѣпъка отъ лица вражиѣ²⁴; вѣди ми помощникъ²⁵

в. отрокъ ми лежитъ въ храминѣ²⁶

Следователно не можем да приемем обяснението на Панчева, че още в старобългарския език дативната и посесивната клитика са съвпадали по синтактични признаци²⁷, или че с други думи, двата вида клитики са били разновидности (tokens) на един и същ синтактичен обект (type) – причина, която е довела и до тяхното морфологично съвпадение.²⁸

²¹ Интересно е да отбележим, че в латински абсолютно същата разлика се наблюдава между използването на генитива и датива – Blake, **V. Case. Cambridge**, 1994, p. 142.: (i) *Illius duae fuere filiae.* „Негови бяха две дъщери“ (Съществуването на дъщерите е факт и се установява идентичността на притежателя). (ii) *Illi duae fuere filiae* букв. „Те му бяха дъщери“ = Той имаше две дъщери (Установява се, че дъщерите съществуват, те са проминентният аргумент и затова се въвеждат като нова информация). Тази конструкция, семантично близка до екзистенциалната, фактически използва една и съща копула, както в руски, където и в двата случая е възможен явен копулативен предикат *есть*: *У него есть сестра, Есть книги на столе. В имам езиците, от друга страна, копулата и в двата случая е има: В библиотеката има книги, Той има сестра.*

²² Мт 9, 2 Сав, Минчева, А. Цит. съч., с. 34.

²³ Супр. мол. 79^a, 21, 239; цит. по Минчева, А. Цит. съч., с. 34.

²⁴ Син. мол. 92b, 14, 287.

²⁵ Син. мол. 72^b 5, 213.

²⁶ Мт. 8, 6 Сав.

²⁷ Pancheva, R. *Balkan Possessive Clitics: The Problem of Case and Category.* – In: O. Mišeska Tomić, ed., *Balkan Syntax and Semantics.* Amsterdam, 2004.

²⁸ Подобен проблем съществува и в румънското езикознание. Докато по отношение на клитиките за непряко допълнение (*mi, ți, i, ni, vi, li*) няма разногласия и те биват третираны като дативни, то вътрешно-фразовите посесивни клитики получават двойко тълкувание: според едни автори те са дативни (Pană-Dindelegan, G. *Forme pronominales clitice cu funcție sintactică și fără funcție sintactică. Ambiguitatea unor forme clitice.* – In: Pană-Dindelegan, G. *Elemente de gramatică. Dificultăți, controversate, noi interpretări.* Bucharest, 2003.), но според

Трето, в съвременния език се забелязват значителни разлики в дистрибуцията на дативните (непрякообектните) клитики в изречението и посесивните клитики в именната фраза. Важна позиционна характеристика на последните е, че те трябва да заемат втора позиция (известна още като позиция на Вакернагел) в линейния ред на фразата. (9) илюстрира някои редици, съдържащи само съществително (9 а.), съществително и прилагателно (9 б.), две последователни прилагателни (9 в.).²⁹ Посесивната клитика следва позицията на определителния член, без оглед на това към каква синтактична опора е прикрепен той. Тази опора може да бъде самото прилагателно, както в (9 б.), или опората на адйективната фраза, както в (9 в.)³⁰:

други (Grosu, A. On the distribution of Genitive Phrases in Rumanian. – *Linguistics*, 26, 1988, Cornilescu, A. Rumanian Genitive Constructions. – In: Cinque, G. & G. Giusti (eds.) *Advances in Romanian Linguistics*. Amsterdam, 1995; Avram, L., M. Coene. *Dative/Genitive Clitics as Last Resort*. – In: M. Dimitrova-Vulchanova, I. Krapova, L. Hellan, eds. *Papers from the Third Conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*. Trondheim, 2000.) – генитивни, главно защото представляват различни синтактични обекти. Първият подход разчита на морфологичните и диахронните факти (синкретизмът между генитива и датива е дал същия краен резултат като в български, а именно двата падежа се изразяват морфологично чрез датив), докато вторият подход се основава на различията в тяхната дистрибуция.

²⁹ Интересно е да отбележим, че и в румънски вътрешно-фразовата клитика заема втора позиция. Тъй като в румънски прилагателните са постноминални, номиналните посесиви могат да получат падеж в тази позиция (след посесивния член *a/al/ai/ale*), но клитиката не може и именно в този контраст се състои разликата с българския език (вж. (ii) и (iii) (Avram, L., M. Coene. *Romanian possessive clitics revisited*. – In: D. Kallulli and L. Tasmowski, eds., *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam, 2008, p. 371.):

- (i) fața-i „лицето ѝ“
- (ii) luminoasă a fetei „светлото лице на момичето“
- (iii) *fața luminoasă a-i

³⁰ вж. Пенчев, Й. Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, 1998, с. 30; Dimitrova-Vulchanova, M., G. Giusti. *Possessors in the Bulgarian DP*. – In: M. Dimitrova-Vulchanova and L. Hellan, eds., *Topics in South Slavic Syntax and Semantics*. Amsterdam, 1999, p. 169; Franks, S., T. King. *Clitics in Slavic*. New York, 2000, p. 282; Moskovsky, C. *Optional Movement of Bulgarian Possessive Clitics to I: Some Implications for Binding Theory*. – In: O. Mišeska Tomić, ed., *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam, 2004, p. 221 и

(9) а. книгата **ми**

б. новата **ми** книга

в. (много) хубавата **ми** нова книга

Прозодическата зависимост на посесивната клитика от носителя на дефинитния признак (било то съществително, прилагателно или друга част на речта) няма паралел в изреченския модел, където съответната дативна клитика не е непременно във втора позиция.³¹

(10) Вера вчера най-накрая **ми** даде писмото.

Позицията на посесивната клитика в (9) е наследена от архаичната позиция на стаобългарските енклитики, която е била нормативната Вакернагелова позиция³², докато позицията на дативната клитика в (10) е резултат на отклонение от тази норма, и по-специално от къснославянска тенденция, продължила и в старобългарския, а именно местоименните клитики да се групират около глагола – явление, което според Славски се дължи на нарасналата проминентност на словното ударение за сметка на изреченското. Според други изследователи обаче, позицията на местоименните клитики е била „чувствителна“ към синтактичната категория на думата, към която се прикрепя прозодически. При глаголно *-л* причастие в първа ударена позиция местоименната клитика обикновено се явява след него, както в (11 а.), но ако глаголът е спрегнат или пък ако началната позиция е заета от номинален елемент в падежна форма, клитиката показва тенденция да се явява втора след този елемент, вместо да се придвижва във Вакернагеловата позиция, особено ако по този начин

сл.: Schürcks, L., D. Wunderlich. Determiner-possessor relation in the Bulgarian DP. – In: M. Coene and Y. D’Hulst (eds.) *From NP to DP. Volume II: the expression of possession in noun phrases*. Amsterdam, 2003.

³¹ Franks, S. The Internal Structure of Slavic NPs, with Special Reference to Bulgarian. – In: *Proceedings of the GLiP-2 Conference. Generative Linguistics in Poland 2 (syntax and morphology)*. Warsaw, 2000; Harizanov, B. NonInitiality within Spell-Out domains: Unifying the post-syntactic behavior of Bulgarian dative clitics. – In: *Morphology at Santa Cruz: Papers in Honor of Jorge Hankamer*, ed. N. LaCara, A. Thompson and M. A. Tucker. Santa Cruz, 2011.

³² Sławski, F. *Mejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego*. Kraków. Polska Akademia Umiejętności, 1946.

се образува предикативното ядро на изречението:

(11) а. не бы оумрълъ ми братъ³³.

б. масломъ главы ми не помаза а си миромъ нозѣ ми помаза³⁴

в. и помаза очи ми³⁵; не бои са ѿвоусифе. приа женѣ си³⁶.

Илюстрираните в (11) словоредни иновации показват, че в изречението са действали различни прозодически тенденции в сравнение с именната фраза, в резултат на което са се оформили различните словоредни възможности в съвременния език. Ако дативната и посесивната кликата бяха един и същ обект, би следвало те да имат еднакви фонологични характеристики, релевантни за позициите им в съответния прозодически домейн, противно на действителността: посесивната клитика е енклитика, докато дателната клитика е ад-вербална проклитика. Същото е положението в румънски и гръцки³⁷, където съответните кратки местоимения са също енклитики в именната група и проклитики в изречението, което показва, че вероятно става дума за обща (или частна) балканска черта. Вж. (12) от румънски³⁸ и срв. с идентичния словореден модел в (9):

(12) casa-i „къщата му“, frumoaşa-i casă „хубавата му къща“, deasupra-i „над него“

Друга особеност на посесивните клитики е, че те се намират в комплементарна дистрибуция спрямо притежателните прилагателни, както и по отношение на пълните форми на личните

³³ Минчева, А. Цит. съч., с. 34.

³⁴ Пак там, с. 35.

³⁵ Пак там, с. 37.

³⁶ Пак там, с. 56.

³⁷ Avram, L., M. Coene. Romanian possessive clitics revisited...; Stavrou, M. Clitics and pronouns in the Greek DP: „Obligatory“ doubling or dislocation? Paper presented at the Workshop on Clitic Doubling in the Balkan Languages, Brussels, 2004. В румънски определителният член е суфикс, който също се присъединява към първия лексикален елемент на именната фраза, така че посесивната клитика следва определителния член, без значение на това към кой конституент е прикрепен определителният член – съществително, преноминално прилагателно или предлог.

³⁸ Avram, L., M. Coene. Romanian possessive clitics revisited..., p. 364.

местоимения в посесивна функция. Това показва, че в някаква степен посесивните клитики са по-близки до неклитичните посесиви, отколкото до изреченските клитики. Дателните клитики могат да се удвояват с пълна форма на местоимението в редица контексти – при лява дислокация или реприза, вж. (14), за разлика от посесивната клитика, която не допуска удвояване с притежателно прилагателно или с *на* + пълна форма на местоимението, (13 б.):

(13) а. неговата разходка = разходката му

б. *неговата му разходка/*разходката му на него

(14) На Иван му дадох книгата; Дадох му книгата на Иван.

Допълнителни различия съществуват между дативната и посесивната клитика по отношение на семантичните роли, които те са способни да изразяват. Както показват примерите в (15), в рамките на именната фраза клитиката може да изразява освен ролята притежател (която от теоретична гледна точка обикновено се определяна като квази-аргументна) всички семантични роли (агенс, експериенцер, пациенс/тема) според вида на опорното съществително.³⁹ Дативната клитика, от друга страна, изпълнява само ролите реципиент (вж. (14), където същата роля се носи и от удвоеното допълнение) и бенефициент (вж. (2) по-горе).

(15)

а. залавянето му; разрушаването му; раздаването му Пациенс/Тема⁴⁰

б. описанието му; решението му; нарушението му; Агенс или Тема

³⁹ вж. по-подробно по този въпрос Кръпова и Чинкуе (под печат), Ницолова, Р. За формалното означаване на семантичните роли в българските конструкции с отглаголни съществителни. – В Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение. София, 2005. Р. Ницолова използва притежателното местоимение като тест за определяне на синтактичната ос (pivot) на номинализираните предикати, т.е. то съответства на онзи аргумент, който заема привилегирована позиция в семантичната им структура.

⁴⁰ Рзграничението между пациенс и тема зависи от семантичния тип на предиката – пациенсът обикновено е повлиян от действието аргумент, докато темата е обект на някаква тип перцептивна или когнитивна дейност. За разлика от Ницолова, Р. За формалното означаване на семантичните роли в българските конструкции... , според която номинализациите с два аргумента имат ергативен характер, ние смятаме, че те са двусмислени структури, защото могат да получат „активна“ или „пасивна“ интерпретация.

в. омразата му; недоволството му; желанието му	Експериенцер
г. пристигането му; падането му	Пациенс/Тема
д. протестът му; реакцията му; обръщението му	Агенс
е. придобивката му; заемът му	Агенс или При- тежател
ж. спасителят му; пазителят му; защитникът му	Агенс
з. трудът му; колата му; книгата му	Агенс или При- тежател

Ако приемем, че именните фрази имат не само аргументна структура, но и синтактични функции, аналогични на изреченските, примерите в (15) показват, че във всички случаи клитиката въвежда „синтактичния субект“ на именната фраза. Тази е и причината за комплементарната дистрибуция с притежателните прилагателни (*неговото залавяне, моето описание, твоето пристигане* и т.н.), които също функционират като „субекти“.

Какъв е падежът на клитиките в (15)? Както споменахме по-горе, за разлика от други автори, ние твърдим, че от синтактична гледна точка падежът на тази клитика е генитив. Едновременно с това приемаме разграничението, което се прави в генеративната граматика между структурен и инхерентен синтактичен падеж. Структурни падежи са номинативът и акузативът, докато инхерентни са непреките падежи, т.е. онези падежи (датив, локатив, инструментал), чиято реализация в изречението се диктува от семантичните изисквания на управляващия ги синтактичен елемент.

Според Е. Бенвенист структурните падежи номинатив и акузатив в изречението съответстват на генитив в именната фраза.⁴¹ Вж. (16).

(16) a. *neglegentia religionis*⁴² (срв. *neglegere religionem* „пренебрегвам вярата“)

пренебрегването на вярата

⁴¹ вж. Benveniste, E. Pour l'analyse des fonctions casuelles: le génitif latin. – In: Emile Benveniste. Problèmes de linguistique générale, 1. Paris, 1966.

⁴² „la fonction du génitif est de transposer en dépendance nominale la relation d'un accusative régime d'un verbe transitif. C'est donc un *genitive de transposition*.“ Ibidem, p. 146.

б. *adventus consulis*⁴³ (срв. *consul advenit* „консулт пристига“)

пристигането на консула (Срв. консулт пристига)

Адноминалният генитив е структурен падеж, защото е независим от семантичната структура на именната фраза.

Изводът на Бенвенист е валиден и за българския език. Франкс и Кинг отбелязват, че посесивните клитики „никога не могат да съответстват на истински дативи“.⁴⁴ В (17) например, въпреки че изходните глаголи (*влияя, обяснявам*) могат да се свързват с реципиент или бенефициент, изразени с дативна клитика (или с предложна *на*-фраза), съответните номинализирани предикати (*влияние, обяснение*) не могат да съдържат клитики със същата референция.

(17) а. *влиянието му (влиянието на семейството)* Срв. Семейството му влияе добре; Семейството влияе добре на детето.

б. *обяснението му (обяснението на Иван или обяснението на задачата)* Срв. Обяснявам му задачите; Обяснявам задачите на детето.

В (17 а.) клитиката изпълнява ролята агенс, а в (17 б.) – ролята агенс или тема според това дали интерпретацията е активна или пасивна. Клитиката следователно може да съответства на субектния или на обектния аргумент на дадено съществително, точно както и генитивът в (16 а, б.) от латински.

Следователно имаме основание да смятаме, че дативната и посесивната клитика както в съвременния език, така и на по-ранните му етапи, са имали различни синтактични признаци. Както споменахме по-горе, в именната фраза „посесивният“ падеж (генитивът) е структурен падеж, за разлика от изреченския датив, който е инхерентен падеж.⁴⁵ Минчева убедително показ-

⁴³ „Or, cette fois la forme casuelle transposée en génitif n’est plus un accusatif, mais un nominatif.“ Ibidem, p. 147.

⁴⁴ Franks, S., T. King. Op. cit., p. 276.

⁴⁵ От примерите можем да заключим, че и в немски е дативът е структурен падеж в именната фраза: (i) a. *das Theater zu verkaufen* да се продаде театъра; b. *Verkaufen des Theaters* продаването на+опр.чл. (ген.) театъра; (ii) a. *Der Zug abfährt* Влакът заминава; b. *Die Abfahrt des Zuges* заминаването на+опр.чл.

ва, че заради специфичната семантика, с която се е отличавала употребата на датива още в старобългарския език вариантите с родителен падеж са относително редки.⁴⁶ Както е логично да предположим, най-големи шансове за подмяна е имал онзи приименен (морфологичен) датив, който е изразявал отношение на притежание, собственост, т.е. принадлежност в собствен смисъл на думата. Срв. пакы огради чєстнѣнымъ ти крєстомъ⁴⁷; на лонѣ юмоу съпаашє⁴⁸. По-важна обаче според нас е била тенденцията дативът да се превръща все по-често в структурен падеж в именната фраза. Срв. въз отъпоуштєнїє грьхомъ⁴⁹; въз възкрѣшенїє сждоу, строе-нѣ домоу отъ мене⁵⁰; движєнѣ водѣ.⁵¹ Тази тенденция определено е способствала за установяването на дативна форма на мястото на обектния и субектния родителен падеж и в този смисъл е показателна за процеса на десемантизиране на датива, още повече, че както подчертава самата Минчева⁵², същият дателен падеж се среща като определение на същите отглаголни съществителни и при други синтактични модели. Особено важна е била и функцията на словоредата – синтактичното съседство на клистиката с определяемото съществително е позволило фиксирането на вече преосмислените или в процес на преосмисляне съчетания и така е спомогнало за превръщането на дативната клитика в посесивна.

Примерите в (11) по-горе са показателни за основните словоредни модели (V = глагол, CL=дативна клитика, S = подлог, O = пряко допълнение):

(18) а) V CL S;

б) O CL V S;

(ген.) влака; (iii) a. helfen dem Initiator да се помогне на (дат.) инициатора; b. (zur) Hilfe dem/*des Initiator; (в) помощ на+ опр. чл. (дат.)/*ген инициатора.

⁴⁶ Минчева, А. Цит. съч.

⁴⁷ Син. мол. 78а, 18, 19, 237

⁴⁸ Супр. 360,1, Минчева, А. Цит. съч., с. 59.

⁴⁹ Мт. 26, 28, Зогр. Мар., Ас., Сав., Минчева, А. Цит. съч., с. 63.

⁵⁰ Лк. 16, 3-4 Зогр., Мар.

⁵¹ Йо. 5, 2-3, Зогр., Мар. Минчева, А. Цит. съч., с. 64.

⁵² Минчева, А. Цит. съч., с. 66.

в) S CL V O;

г) V O CL

При словоред с подлог в края на изречението (18 а, б.) клитиката е заемала втора изреченска позиция, като първата е могла да бъде заета от глагола или от изнесено напред пряко допълнение. В тези случаи (съответстващи на „двойнозависимия датив“⁵³ клитиката, която на по-ранните етапи от развоя на езика е била за 1 и 2 л. или рефлексивна и следователно е означавала само *лице*, е заемала междинна синтактична позиция, благодарение на която е могла да се свързва както с глагола, спрямо който е изразявала бенефактивно или малефактивно значение, така и със съществителното, спрямо което е изразявала притежание и което в тези случаи обикновено е принадлежало към полето на „неотчуждаемата собственост“. Така в двойно зависимата конструкция клитиката постепенно е започнала да навлиза в контекстите на приимения генитив, отначало без да губи връзката си с глагола, който е бил в непосредствена близост до нея (18 а, б, в.), но впоследствие, особено в случаите на словоредът с O (обект) в начална позиция или в позиция след V, е започнала да напуска втората позиция и свързвайки се все по-трайно с обекта (18 г.), е започнала да изпълнява атрибутивна функция, съпадаща с тази на генитива. Тези синтактични условия са улеснили превръщането на дативната клитика в посесивна в рамките на именната фраза, но при запазване на признака (генитив) на синтактично ниво.

⁵³ Минчева отбелязва, че двойно зависимият дателен падеж се среща често в старобългарските паметници и че последните „са в много по-голяма степен единни, отколкото при чисто адноминалния датив с притежателно значение, особено в случаите, когато формата за дателен падеж стои пред съществителното, от което зависи, и се намира по-близо до глагола, който понякога я разделя от името... Във всички тези случаи в гръцките текст стои форма за родителен падеж и по словоред нейното място напълно съответства на позицията на дателния падеж в старобългарския текст“ – Минчева, А. Цит. съч., 39–40.